

A25

Ditxabageau joan ninzan...

Jauregi batean hasten da kontakizuna. Andre ezkonberria da narratzailea, eta Garzilaso etsai traidorearekin topo egin du; susmo txarra hartu dio eta senarraren bila joan da larriturik; senarrak esan dio Garzilaso sartu diola zagita bularraldean, eta hilotz geratu da emaztearen besoetan. Andrea sei hilekoaz haurdun dago eta, erditu denean, Garzilaso senar berriak agindu du hilabeteko umea hiltzeko, semeak aitaren izenean aitaordearen aurka mendeku hartzea oztopatu nahi duelako; itsasoan hondoratzeko agindu du, eta, hil dela frogatzeko, umearen hatz txikia eta bihotza eramateko berme gisa. Agindua bete behar duen gizona errukitu egin da, eta, umea hil beharrean, bidean aurkitu duen txakurtxo hil du; umearen hatzamarra eta txakurraren bihotza eraman dizkio Garzilaso traidoreari, semea hil duela sinestarazteko.

Hor amaitzen da kontakizuna, baina ezagun da istorioa ez dela amaitu. Are gehiago, lehenengo idatzaldian soilik lehenengo 51 lerroak idatzi dira, eta bigarren idatzaldian erantsi dira 52-56 lerroak; paperean bazegoen lekua gehiago idazteko, baina etenda geratu bide da kontakizuna, *forma honetan berbaetan* esapide kataforikoak beste zerbait falta dela iragartzen duen arren.

Estiloak, metrikak (eskuizkribuko beste guztietatik desberdina baita) eta edukiak erakusten dutenaren arabera, balada narratibo bat da, eta Lazarraga ez da, seguruenik, asmatzailea, biltzailea baino. Horregatik eman ditugu lerro bakarrean etenak banatzen dituen bi hemistikioak, erromantze eta baladetan eman ohi diren bezala, Lazarragaren eskuizkribuan hemistikio bakoitza lerro batean dagoen arren.

Balada honetan agertzen diren motibo folklorikoak (andrea lortzeko senarra hiltzea, aitaordeak semea etxetik kanpora bidaltzea, heroiaren heriotzearen seinale gisa hatzamarra moztea edo bihotza ateratzea, heroiaren gorputz-atal horien ordeztu animalia baten gorputz-atalak ematea...) Europako testu askotan agertzen dira, baina gaztelaniazko *Romance de Gaiferos y Galván* edo *Infancia de Gaiferos* erromantzearekin dituen antzekotasunek pentsarazten dute tradizio berekoak direla. Euskarazko baladako Garzilaso gaztelaniazko erromantzeko Galván da, eta euskarazkoan narratzailearen semea da gaztelaniazko erromantzeko Gaiferos. Interesgarria da, dena den, jakitea gaztelaniazkoaren kontakizuna baino lehenago hasten dela istorioa euskarazkoan, eta lehenago amaitzen; euskarazkoa senarraren hilketan hasten da, semea jaio baino lehen, eta gaztelaniazkoaren hasieran alargunak azaltzen dio seme mutil-koxkorrari aitaordeak hil zuela aita; amaierari dagokionean, berriz, euskarazkoa arinago mozten da, seme jaio-berria hiltzeko agindua betetzen ez denean, eta ez da azaltzen geroko istorioa (osabarenera joatea eta mendeku hartzeko itzultzea).

Hona hemen Gaiferosen bi erromantzeak, Pan-Hispanic Ballad Project bilduman editaturiko [XVI. mendeko bertsoetan](#):

Gaiferos y Galván I

Estábase la condesa en su estrado asentada,
 tisericas de oro en mano, su hijo afeitando estaba.
 Palabras le está diciendo, palabras de gran pesar;
 las palabras eran tales que al niño hacen llorar.
 —Dios te dé barbas en rostro, y te haga barragán;
 déte Dios ventura en armas, como al paladín Roldán,
 porque vengases, mi hijo, la muerte de vuestro padre.
 Matáronlo a traición por casar con vuestra madre.
 Ricas bodas me hicieron en las cuales Dios no ha parte;
 ricos paños me cortaron, la reina no los ha tales.—
 Maguera pequeño el niño, bien entendido lo ha.
 Allí respondió Gaiferos, bien oiréis lo que dirá:
 —Así ruego a Dios del cielo y a Santa María su Madre.—
 Oídolo había el conde en los palacios do está:
 ¡Calles, calles, la condesa, boca mala sin verdad!,
 que yo no matara el conde, ni lo hiciera matar;
 mas tus palabras, condesa, el niño las pagará.—
 Mandó llamar escuderos, criados son de su padre,
 para que lleven al niño, que lo lleven a matar.

La muerte que él les dijera mancilla es de la escuchar:
 —Córtenle el pie del estribo, la mano del gavilán,
 sáquenle ambos los ojos por más seguro andar
 y el dedo y el corazón traédme lo por señal.—
 Ya lo llevan a Gaiferos, ya lo llevan a matar;
 hablaban los escuderos con mancilla que d'él han:
 —¡Oh válasme Dios del cielo y Santa María su Madre!,
 si este niño matamos ¿qué galardón nos darán?—
 Ellos en aquesto estando, no sabiendo qué harán,
 vieron venir una perrita de la condesa su madre.
 Allí habló el uno de ellos, bien oiréis lo que dirá:
 —Matemos esta perrita por nuestra seguridad,
 saquémosle el corazón y llevémoslo a Galván,
 cortémosle el dedo al chico por llevar mejor señal.—
 Ya tomaban a Gaiferos, para el dedo le cortar:
 —Venid acá vos, Gaiferos, y querednos escuchar;
 vos íos de aquesta tierra y en ella no parezcáis más.—
 Ya le daban entre señas el camino que hará:
 —Irvos heis de tierra en tierra a do vuestro tío está.—
 Gaiferos desconsolado por ese mundo se va;
 los escuderos se volvieron para do estaba Galván.
 Danle el dedo y el corazón y dicen que muerto lo han.
 La condesa que esto oyera empezara gritos dar;
 lloraba de los sus ojos que quería reventar.
 Dejemos a la condesa, que muy grande llanto hace,
 y digamos de Gaiferos, del camino por do va.
 Que de día ni de noche no hace sino caminar
 fasta que llegó a la tierra adonde su tío está.
 Dícele de esta manera, y empezole de hablar:
 —Manténgaos Dios, el mi tío. —Mi sobrino, bien vengáis.
 ¿Qué buena venida es esta?, vos me la queráis contar.
 —La venida que yo vengo triste es y con pesar,
 que Galván con grande enojo mandado me había matar;
 mas lo que vos ruego, mi tío, y lo que vos vengo a rogar,
 vamos a vengar la muerte de vuestro hermano, mi padre.
 Matáronlo a traición por casar con la mi madre.
 —Sosegaos, el mi sobrino, vos queráis asosegar,
 que la muerte de mi hermano bien la iremos a vengar.—
 Y ellos así estuvieron dos años y aun más,
 fasta que dijo Gaiferos y empezara de hablar.

Gaiferos y Galván II

—Vámonos—, dijo, —mi tío, a París esa ciudad
 en figura de romeros, no nos conozca Galván,
 que si Galván nos conoce mandar nos hía matar.
 Encima ropas de seda vistamos las de sayal;
 llevemos nuestras espadas por más seguros andar;
 llevemos sendos bordones por la gente asegurar.—
 Ya se parten los romeros, ya se parten, ya se van,
 de noche por los caminos, de día por los jarales.
 Andando por sus jornadas a París llegado han;
 las puertas hallan cerradas, no hallan por donde entrar.
 Siete vueltas la rodean por ver si podrán entrar,
 y al cabo de las ocho un postigo van hallar.
 Ellos que se vieron dentro empiezan a demandar;
 no preguntan por mesón, ni menos por hospital,
 preguntan por los palacios donde la condesa está.
 A las puertas del palacio allí van a demandar.
 Vieron estar la condesa, y empezaron de hablar:

—Dios te salve, la condesa. —Los romeros, bien vengáis.
 —Mandedes nos dar limosna por honor de caridad.
 —Con Dios vades, los romeros, que no os puedo nada dar,
 que el conde me había mandado a romeros no albergar.
 —Dadnos limosna señora, qu’el conde no lo sabrá;
 así la den a Gaiferos en la tierra donde está.—
 Así como oyó Gaiferos comenzó de sospirar;
 mandábales dar del vino, mandábales dar del pan.
 Ellos en aquesto estando el conde llegado ha.
 —¿Qué es aquesto, la condesa? aquesto ¿qué puede estar?
 ¿No os tenía yo mandado a romeros no albergar?—
 Y alzara la su mano, puñada le fuera a dar
 que sus dientes menudicos en tierra los fuera a echar.
 Allí hablaran los romeros, y empiezan de hablar:
 —¡Por hacer bien la condesa cierto no merece mal!
 —¡Callede vos, los romeros, no hayades vuestra parte!—
 Alzó Gaiferos su espada, un golpe le fue a dar
 que la cabeza de sus hombros en tierra la fuera a echar.
 Allí habló la condesa llorando con gran pesar:
 —¿Quién érades, los romeros, que al conde fuistes matar?
 Allí respondió el romero, tal respuesta le fue a dar:
 —Yo soy Gaiferos, señora, vuestro hijo natural.
 —Aquesto no puede ser, ni era cosa de verdad,
 que el dedo y el corazón yo lo tengo por señal.
 —El corazón que vos tenéis en persona no fue a estar,
 el dedo bien es aqueste, que en esta mano me falta.—
 La condesa que esto oyera empezóle de abrazar;
 la tristesa que tenía en placer se fue a tornar.

<1197r> Ditxabageau joan ninzan¹ ezer baga eskuetan;
 etsaiorrez topa nindin² gradaetan,³
 legoala⁴ bailesta bat armaetan.⁵
 —Traidorea, zer da honela? Zer egin deuk jauregietan?—⁶
 —Ehiz ona itxi dinat⁷ menaetan.⁸ 5
 Igo egin⁹ da¹⁰ hasi hadi motzietan;¹¹
 ni banajoan¹² salsearen aurkietan.—¹³
 —Ez al¹⁴ deustak bardin¹⁵ egia kontaetan.—

¹ *Ditxabageau joan ninzan*: Emakumea da kontalaria; berehala (A25: 5-7) etsaia berari zuzenduko zaio noka.

² *etsaiorrez topa nindin*: ‘etsai horrekin topatu nintzen’.

³ *gradaetan*: ‘eskaileretan’.

⁴ *legoala*: ‘zegoelarik’.

⁵ *bailesta bat armaetan*: ‘balezta bat armatzen’.

⁶ *jauregietan*: ‘jauregian’; ez dakigu zerk eragin duen plurala, errima betetzeak ez bada. Orobatsu *sillaetan* (A25: 15), *egunetan* (A25: 30).

⁷ *dinat*: Hikako formak ez dira gutxi eskuizkribuan, baina soilik bi pasartetan dago aditzean markaturik genero femeninoa: artzain-liburuko AL:1152v atalean eta A25 poema honetan.

⁸ *menaetan*: ‘almenetan’. Ezabaturiko bertzioaren arabera, *tranpaetan* ‘sabaizuloetan’.

⁹ *Igo egin*: ‘igo ezan’.

¹⁰ *da*: ‘eta’.

¹¹ *motzietan*: ‘mozten, larrutzen / lumatzen’.

¹² *banajoan*: ‘banoan’; *joan* aditza da, NOR bakarrekoa sailekoa, noka.

¹³ *salsearen aurkietan*: ‘saltsa aurkitzen, aurkitzera’.

salsearen da aurkietan aditz iragankorraren objektua.

¹⁴ *al*: ‘dirudienez, ziur aski’.

—Igo egin¹⁶ laster, eze heurk¹⁷ dakusken¹⁸ erietan.—¹⁹
 Igo neben bista бага begietan.²⁰ 10
 Neure jaunak baesadan.²¹ —Nora zatoz penaetan?—
 —Ene jauna, zer diostazu? Zer daukazu bularretan?—
 —Zagita²² bat heben²³ daukat; azarri ez nax²⁴ tiraetan.
 Konfesoarea bekardae²⁵ lasterretan.—²⁶
 —Ene jauna, jarri zatez²⁷ sillaetan. 15
 Nork egian kolpeori zure haragi ederretan?—
 —Garzilasok, ene andrea, nengoala menaetan,
 bigueleaz²⁸ kanzio baten kantaetan.²⁹
 Hil banadi,³⁰ nik deusat parkaetan;
 bizi banax, jakingo deut bengaetan.— 20
 Hau esan da³¹ hil ekidan³² eskuetan.
 Andra ditxabageau, barriz, sei hilekoaz³³ maiaetan;³⁴
 ene etsai traidorea pozik kalza-juponetan.³⁵
 Tristea³⁶ nengoan hiru hileko egunetan,³⁷
 atsekaba garratz asko oi nebela sufrietan, 25
 sabelekoaz ez ninzala gozaetan.
 Senar бага jarri ninzan belaunetan.³⁸
 Hamaeka hilabete neure jauna goza nezan.³⁹
 Ala⁴⁰ andrea ditxabaga sortu bazan⁴¹ neskaetan!⁴²

¹⁵ *bardin*: ‘nonbait’.

¹⁶ *Igo egin*: ‘igo ezan’.

¹⁷ *heurk*: ‘heuk’.

¹⁸ *dakusken*: ‘ikusiko dun’.

¹⁹ *erietan*: ‘eriturik, zauriturik’; testuan adiera burutua bide du, ‘heuk ikusiko dun zauriturik’ alegia.

²⁰ *bista бага begietan*: ‘itsututa’; ‘larrituta’ adierazteko.

²¹ *baesadan*: ‘esan zidan’.

²² *Zagita*: ‘gezi’.

²³ *heben*: ‘hemen’.

²⁴ *azarri ez nax*: ‘ez naiz ausartu’.

²⁵ *bekardae*: ‘ekar biezadate’.

²⁶ *lasterretan*: ‘lasterrean, arin’.

²⁷ *jarri zatez*: ‘jarri zaitez, eseri zaitez’.

²⁸ *bigueleaz*: ‘bihuelagaz, bihuelarekin’. Gitarraren antzeko hari-instrumentua da, eta hain zuzen XVI. mendean izan zuen loraldia Iberiar Penintsulan.

²⁹ *kanzio baten kantaetan*: ‘kantu bat kantatzen’; *kanzio baten* da *kantaetan* aditz iragankorraren objektua.

³⁰ *Hil banadi*: ‘hiltzen banaiz’.

³¹ *da*: ‘eta’.

³² *hil ekidan*: ‘hil zitzaidan’.

³³ *sei hilekoaz*: ‘sei hilekoagaz, sei hilekoarekin; sei hileko haurdunaldian’.

³⁴ *maiaetan*: ‘dotore, emaztegai gazte ezkongabea bezain dotore’, hemen agian ‘dotoreegi, barregarri’. Gure ustez, *kalza-juponetan* ‘narras, lardats’ (A25: 23) esapideari kontrajartzen zaio, eta esan nahi du ‘dotore, maia-bestako erregina emaztegai gazte ezkongabea bezain dotore’, eta hemen, sei hilekoarekin haurdun dagoenez, aldi berean ‘barregarri’.

³⁵ *kalza-juponetan*: ‘narras, lardats’.

³⁶ *Tristea*: ‘tristerik’.

³⁷ *hiru hileko egunetan*: ‘hiru hilabetetan’; haurdunaldian geratzen zitzaizkion hiru hileetan, hain zuzen.

³⁸ *jarri ninzan belaunetan*: ‘erdi nintzen, izan nuen umea’; etnografia-ikerketek diotenez, belauniko erditzen ziren emakumeak herri batzuetan; erditzeko jarrera horren berri jaso dute gutxienez Erriberagoitian eta Elgoibarren. Senarraren edo beste norbaiten belaunetan erditzearen berri ere jaso dute, gutxienez Orozkon, Nabarnizen, Zeberion eta Tolosan. Erditzeko bi jarrera horietako bat adierazten du, dirudienez, Lazarragaren eskuizkribuko testu honek.

³⁹ *goza nezan*: ‘gozatu nuen’.

⁴⁰ *Ala*: ‘zinez’; harridura-perpausetako partikula.

	Zerren ⁴³ hil ez ete ninzan jaio ninzan egunetan?	30
	Seme batez erdi ninzan; digna ez ninzan gozaetan: hilabete ez egian ama bereaen ⁴⁴ ugatzetan; harrezkero ⁴⁵ ene semea eztakust neure begietan. Ondo uste dot ⁴⁶ galdu zala itsasoaren hondarretan; Garzilaso traidoreak agindu eben hundaetan; ⁴⁷	35
<1197v>	hatz txikirra bihotzagaz ⁴⁸ lekarroela ⁴⁹ seinaletan, gumutatu ⁵⁰ ez lekion bere aita eskaetan. ⁵¹ Hala bada, eroan eben mandamentua kunplietan. Aide baga bakotx ⁵² nago desdixadeau eresketan. ⁵³ Gizon batek hor daroa inozentea besoetan;	40
	itsasaldea behera ⁵⁴ doa bere buruaz ⁵⁵ berbaetan: —Hil hagidala jaunak jaustak aginketan; ⁵⁶ bihotza ta hatz txikirra daroadala ⁵⁷ seinaletan. Inozentea, damu diat hain gatx handia obraetan; borondate jaukaat ⁵⁸ al badagit salbaetan.—	45
	Bere begiak eratzala ⁵⁹ negarretan, gizon onau baegoan zer leikean pensaetan. Txakurtxo bat han heldu zan uraldeti ⁶⁰ ehizketan. ⁶¹ Gizon onak dei egin da ⁶² lotu eben gidaletan; ⁶³ atera deutso bihotzori, gorde dau kalza-mudoetan. ⁶⁴	50
	Inozentea efini dau lau hatzetan; ⁶⁵ lotu deutso eskutxoa, hutsi eztidin ⁶⁶ odoletan;	

⁴¹ *bazan*: ‘zan, zen’; *ba*- baiezkoa da.

⁴² *Ala andrea ditzabaga sortu bazan neskaetan!*: ‘zinez andrea ditzagabe sortu zen nesken artean!’.

⁴³ *Zerren*: ‘zergatik’; galdetzailea da hemen.

⁴⁴ *ama bereaen*: ‘bere amaren’.

⁴⁵ *harrezkero*: ‘geroztik’.

⁴⁶ *Ondo uste dot*: ‘uste dut’.

⁴⁷ *hundaetan*: ‘hondatzeko, hondoratzeko’; *agindu* aditzaren osagarria da.

⁴⁸ *hatz txikirra bihotzagaz*: ‘hatz txikia eta bihotza’; “X Ygaz” egitura da, “Xrekin Y” egituraren aldaera, ‘X eta Y’ adierazteko.

⁴⁹ *lekarroela*: ‘ekar zieziaiotela’.

⁵⁰ *gumutatu*: ‘gogoratu’.

⁵¹ *eskaetan*: ‘eskatzea’, hots ‘gogoratu ez lekion bere aitari buruz galdetzea’, esan nahi baita Garzilasok mutikoa hiltzeko agintzen duela (eta hil dutelako seinaleztat umearen hatz txikia eta bihotza eramateko eskatzen duela), beldur delako umea handitzean bere aita erailari buruz galdetuko duela eta mendeku hartzen saiatuko dela.

⁵² *bakotx*: ‘bakarrik’.

⁵³ *eresketan*: ‘erosta jotzen, auhenez, deitorez’.

⁵⁴ *itsasaldea behera*: ‘itsasaldean behera, itsasertzerantz’.

⁵⁵ *buruaz*: ‘buruagaz, buruarekin’.

⁵⁶ *jaustak aginketan*: ‘agintzen zidak’.

⁵⁷ *daroadala*: ‘eraman ditzadala’.

⁵⁸ *jaukaat*: ‘zeukeat’.

⁵⁹ *eratzala*: ‘eratzaten zituela, etzanarazten zituela, jaisten zituela, apaltzen zituela’ (gazt. *abaxar*).

⁶⁰ *uraldeti*: ‘itsasertzetik’.

⁶¹ *ehizketan*: ‘ehizean’.

⁶² *da*: ‘eta’.

⁶³ *gidaletan*: ‘hanketan, hanketatik’.

⁶⁴ *kalza-mudoetan*: ‘galtzetan’; ez dakigu zehazki zer diren *kalza-mudo(ak)*.

⁶⁵ *efini dau lau hatzetan*: ‘utzi du lau hatzamarrekin’, Garzilasoren agindua betetzeko bat (*hatz txikerra*) moztu diolako hain zuzen.

⁶⁶ *hutsi eztidin*: ‘hustu ez dadin’.

estali dau seitxoa⁶⁷ arrai batzuen kontxaetan.⁶⁸
 Garzilasok esan eutsan seinaleagaz kunplietan,
 hatz txikirra bihotzagaz⁶⁹ emun deutso eskuetan.
 Utra⁷⁰ kontenturik dago forma honetan berbaetan:⁷¹
 [...]

55

Nola aipatu testu hau:

Lazarraga, Juan Perez, 2010 [c. 1602], “A25 – Ditzabageau joan ninzan... (Gaurko grafiara egokitua)” [PDF], in G. Bilbao et al. (arg.), *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*, Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Interneten eskuragarri: <<http://www.lazarraga.com>> [Kontsulta: uuuu/hh/ee].

Lan hau [Creative Commons-en baimen baten mende](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/) dago

⁶⁷ *seitxoa*: ‘seintxoa, umetxoa’.

⁶⁸ *arrai batzuen kontxaetan*: ‘arrain batzuen kontxetan, molusku batzuen oskol eta maskorren azpian’ estali du umea, ezkutatzeko. Oskola edo maskorra batik bat mariskoekin eta moluskuekin lotu ohi dugu, baina kontuan izan behar da, *otarrain* eta halakoek salatzen dutenez, “arrain” direla mariskoak ere. Gaztelaniaz ere, XVI-XVII. mendeetan, ez zen ezohikoa *concha* eta *pescado* hitzak erlazionatzea.

⁶⁹ *hatz txikirra bihotzagaz*: Ikusi 36. lerroko oharra.

⁷⁰ *Utra*: ‘oso’.

⁷¹ *forma honetan berbaetan*: Halako esamolde kataforikoak beste askotan agertzen dira eskuizkribuan, batez ere artzain-liburuan. Beti iragartzen dute estilo zuzenean aipatzen den diskurtsua, eta hori da hain zuzen hemen faltan dena; izan ere, beste 30 lerrorentzako lekua zegoen eskuizkribuan, baina eten egin da kontakizuna.